

Varnæs salmebogen

To rundskrivelser fra 1715

Af Niels Black Hansen.

I Højst præstearkiv¹⁾ er bevaret en rundskrivelse, som Varnæs præsten *Berthold Christian Ægidius* (Gjødeseen) den 1. 8. 1715 sendte til en del embedsbrødre. Han var i færd med at udgive en ny *salmebog på dansk* og vilde gerne have, at andre præster så den, inden den gik i trykken.

Ægidius var præstesøn fra Bylderup og havde studeret i Kiel. Selvfølgelig kunde han dansk og ligeså selvfølgelig var det, at han var bedst hjemme i danskens sønderjydske skikkelse, som han dog ikke kunde bruge på prædikestolen eller foran alteret og heller ikke i den salmebog, som han vilde udgive. I Højst var dengang *Niels Ewald* præst, der var morbroder til Ægidius og ligesom han var født i Bylderup og havde fået sin uddannelse i Kiel. Han var fader til den senere vajsensuspræst Enevold Ewald i København og farfader til digteren Johannes Ewald. Vajsensuspræsten fik en lille snes år senere ogsaa med salmebogen at gøre derovre, men det skal der ikke fortælles om her.

Rundskrivelsen er ikke helt let at læse. Den er affattet på latin, et noget knudret latin med istrøede græske gloser, som fremtræder med bogstaver, der til dels afviger fra de gængse græske og kan være blandede med latinske. Skrivelsen har været sammenfoldet på midten, og i og omkring folden er skriften gået ud, så der er tre større lakuner. Brevet viser, at pastor Ægidius er gået til sin opgave med alvor og nidkærhed, og det

¹⁾ Højst præsteark. B. d. 1. (1521) 1589—1900. Forskellige breve og dokumenter (L. A.).

skal efter tilskyndelse her gengives i dansk oversættelse. Det lyder:

Mine højtærede herrer embedsbrødre.

Ingen vil være så letsindig at nægte, at i vore kirker med dansk gudstjeneste er forrådet af åndelige sange overmåde tyndt, idet salmerne ikke er hævdværnede ved lovbundet mål og rytme, men sangarten er tillæmpet ulærds og lægs evne og behag. For at bøde på denne tarvelighedens tilstand er nu udarbejdet en ny lille samling, i hvilken gamle danske sange, som længe har været i brug, prøves efter prosodiens regler og søges bragt tilbage til rytmisk samklang. De, som alt tidligere har været oversat fra tysk, er nu ændret en smule og bragt i overensstemmelse med kilderne, al den stund hine fordums oversættere [har fraveget] [ikke blot] urteksternes ord, men også deres mening . . . er fremragende salmer, som oprindeligt er affattet (og kun foreligger)* på tysk, så godt det har kunnet lade sig gøre, gengivet på dansk. Dertil er kommen gudelige sange til søndagsevangelierne som også til højtidsteksterne, i hvilke efter en indholdsangivelse af hvert evangelium lære og brug udledes og bringes i nærmest mulig tilknytning til selve tekstens indre sammenhæng.

Lad være, at dette værk i Eders alles øjne tager sig noget tarveligt ud. Det skal I ikke bryde Eder om. Hvad det kommer an på, er, at der ikke stødes an mod salmers karakter. Disse sange fremtræder ikke på sophok'eisk koturn, men i mere jævn og ydmyg gangart end de, som bugner af verslig visdoms overlegenhed. Lad det være fornøjeligt at gøre scenevids tilsnit og prunkende ord til midtpunkt, disse ting kildrer kun de ydre sanser og formår ikke at genrejse sønderknust ånd. Ordets overflod — for at bruge apostelens ord — passer ikke godt til det, som har med tro og evig frelse at gøre.

Mit lille værk er, som I selv kan se og hvad I vel ikke er kede af, ført til ende — men hvad mener I der nu er at gøre?

*) . . . ssimæ cantilenæ teuto[nico] idiomate primitus consignatæ quantopere fieri potuit, danice sunt redditæ. Ægidius skriver overalt a for æ; rettet her.

Skal det sendes i trykken? I sandhed, hvem der — det være end i fromt sind — lader skrifter se lyset og udsender dem til offentlig brug, udsætter sig for skellig ubehag i disse tider, hvor misundelse, dømmesyge, jagt efter ære og bundfaldet af andre laster [. . .] dødeliges sjæl [.] forgjort [.] med koldere [.] Snart fra den ene, snart fra den anden side bliver bøger, når de ikke falder nok i folks smag, ilde tilredt, ja gennemfures, hvilken skæbne — det være sagt — vi vil spå denne bog, når den udsendes til offentligheden. Måske vil der opstå en Aristarch,²⁾ som — det er jo lettere at kritisere end at efterligne — med liden nænsomhed vil gennemgå det foreliggende arbejde, som var det en skole-sangbog, især da, hvis der måtte blive en mulighed for ham selv til at plukke. Derfor har jeg ved offentliggørelsen af sangene intet villet foretage på egen hånd og som en slags diktator; mine egne kræfter — jeg tilstår det åbent — slår ikke til, når det kommer an på evnen til at gå dybere ned i det danske sprog, at veje og ligesom berøre med nålen.³⁾ Det er da heller ikke undgået min opmærksomhed, at min bog på mange måder hidtil er ufærdig i sin plan, ufærdig i planens gennemførelse, er råstof og har sine fejl, som kunde fastslås og revses med censorris. Men også netop derfor har jeg, mine kære herrer embedsbrødre, brug for Eders alles råd, bedømmelse, nidkærhed og overslag. Modtag da — jeg beder derom — denne lille bog, læs den og læs den atter, med til det yderste anspændte øjne, ja med Lynkeus⁴⁾-øjne, flere øjenpar ser jo i det hele mere end ét, gennemlys den, udstyr den med Eders bemærkninger og send sangene tilbage i rette stand, læg dem på guldvægt og a)prøv dem med de helleges skrifers rettesnor [.]⁵⁾

²⁾ Ment er sikkert den kendte alexandrinske filolog Aristarchos, der levede i 2. århundrede f. Kr., og som bl. a. har skabt den kritiske udgave af Homer, som alle senere tekstudgaver går tilbage til. Eksemplet turde være lidt uheldigt valgt af præsten i Varnæs.

³⁾ = skelne skarpt.

⁴⁾ Græsk sagnfigur med særlig skarpt syn.

⁵⁾ Af enkelte ord og ordstumper kan det sluttes, at der har stået noget som om de synes at stemme helt overens med troens grundsætninger, — hvis ikke, slet dem —, om oversættelserne kan godtages og om der er overensstemmelse m. h. t. ordene og meningen.

d) om mål og rytme er rigtige, e) om mislyd, utvetydeligheder og pleonasmer findes, f) om retskrivningen skal være en anden o. s. v.

Styrk min m \ddot{o} je, læg kræfterne sammen — forenet kraft er jo det, der duer — meddel mig Eders råd og, hvad I har udrettet. Fælles er kirken, og målet, som alt skal stræbe hen imod, er den Højstes ære og velsignelse for kirken. Jeg har ikke tillid til mig selv, Eder, som har skarpere øjne end metronomerne,⁶⁾ stoler jeg på, og jeg forventer snarest Eders forseglede svar.

Vær hilsede da, mine højtærede herrer embedsbrødre, på det inderligste. Jeg befaler Eder i den Almægtiges varetægt.

Varnæs, d. 1. aug. 1715.

Berth. Christian Ægidius.

Til sammenligning skal gengives følgende af forordet i salmebogen: «... Herhos er at mærke, (1) at adskillige af de formodentlig beste tyske Psalmer ere oversat i Det Danske Tungemaal (i hvilket mand hidtil ikke har fundet dem) og det i det mindste efter meningen, naar det ikke føjelig har ladet sig gjøre plat efter Ordene. Hvorved (2) at mærke, at mand ved denne Oversættelse har brugt adskillige Psalme-Bøger, som ikke stemme over et i alle Psalmer. Der mand har udvalt det, som syntes best at være (3) Ere her udi de fleste Danske Psalmer her og der lidet forandret og efter Forsettet og Forhaabning forbedret. I særdeleshed ere de, som forudm vare oversatte i Tydsken, noget nøjere reguleret efter den Tydske Hoved-Text, fra hvilken og tillige fra hvis rette Mening de her og der ere afviget, saa at og undertiden merkelig noget er tilsat, som Hoved-Texten ikke indeholder. Det er jo got og nytteligt, at mand sinnger de Aandelige Sange med samme Ord og Ords Mening, som de af Aandriige Mænd ere forfattet med, hvilket særdelis er at merke i henseende til Psalmer I denne Bog ere (4) mange nye christelige Psalmer, iblant hvilke de ere de fleste, som ere gjorde over de Søndags- og Højtids-Dages Evangelier»

Embedsbrødrenes betænkninger kender vi ikke, men under 11. okt. samme år udsendte provsten i Tønder, *Samuel Reimarus*, en skrivelse⁷⁾ til sine præster, som er affattet på tysk og i oversættelse lyder:

⁶⁾ Embedsmænd i det gamle Athen, der havde opsyn med mål og vægt.

⁷⁾ Tønder provsteark. Provsternes korrespondancesager 1687—1756 (L.A.).

Velærværdige og vellærde, højtærede herrer embedsbrødre.

Den med stor flid samlede og fornylig mig tilstillede danske salmebog tilsender jeg Dem herved i Guds navn sådan, som jeg har fået den. Jeg henleder opmærksomheden på, hvad der

1. er sket i denne salmebog: a) Mål og rytme i de originale danske salmer er revideret og muligt forbedret. b) Da mange danske salmer, som er oversat fra tysk original, ikke er befundet rigtige, dels hvad versemål og dels hvad meningen angår, er her sket muligt forandring (til det bedre). c) Er et temmelig stort antal af de bedste tyske salmer (for første gang) blevet oversat. d) Er nogle nye salmer, i særdeleshed over søndagsevangelierne, tilføjet.
2. Jeg spørger, og enhver må svare egenhændigt, a) om man ikke mener, at bogen er opbyggelig, og at det er nødvendigt at få den trykt, b) om man, hvad antal, versemål, behandlingen af det danske sprog, retskrivning og oversættelse angår, har noget at bemærke, c) hvor mange eksemplarer enhver mener at kunne overtage og afsætte.

Mine herrer embedsbrødre vil da anvende nogle timer på denne bog, og lad dette Herrens værk være Dem en alvorssag. De vil også nok lade den gå videre til præsterne i *Ballum*, *Emmerlev*, *Daler* og andre, som De kunde tænke Dem. Jo mere vi i disse egne i gudstjenesten går samme veje, des bedre vilde det være, og omend jeg véd, at der synges på tysk i *Højer*, hvilket der heller ikke skal ske nogen forandring i, har jeg dog for den gode sags skyld også givet hr. Petræus meddelelse. Vor kære Fader i himlens nåde være altid med og i Dem. Jeg forbliver, mine herrer embedsbrødre,

Deres tjenstvillige tjener og forbeder

Reimarus.

Tønder, d. 11. Oct. 1715.

Skrivelsen har været sendt til præsterne i *Højer*, *Hjerpsted* og *Skast* og er derfra kommet tilbage til provsten. Hvad man har svaret på provstens spørgsmål, ses ikke.

Varnæs salmebogen blev trykt i Flensborg i 1717 og går derfor også under navn af *Flensborg salmebogen*. At der straks efter fremkomsten er bleven rejst indvendinger imod den, ses af en lang skrivelse i samme pakke af Tønder provstearkiv, som præsten i *Bylderup, Ewald Ægidii*, der var broder til præsten i Varnæs, under 10. jan. 1718 har sendt til provsten i Tønder. Han fremfører og afviser otte indvendinger en for en.

En af disse indsigelser går ud på, at *de gamle, som ikke har lært at læse, ikke kan synge med*. Svaret lyder i ordret oversættelse: „Det er kun meget få, og de kan endnu færre salmer. Men de kan synge, som de har gjort hidtil. Det giver ikke større disharmoni, for her,“ skriver Bylderup præsten, „*synger man ofte tysk og dansk på samme tid.*“⁸⁾ Ved at love at ville opgive salmerne en søndag forud, så menigheden havde en uges tid til at „perfektionere sig“, fik han i sit sogn afsat indtil 5—6 eksemplarer i et og samme hus. De 6 præster i Slogs herred var, skriver han, enige i, at salmebogen skulde indføres i deres kirker. Pastor Ewald Ægidii oplyser, at de overordnede „i disse to amter, som grænser til hinanden og er stærkt blandede indbyrdes“ (Tønder og Løgumkloster antagelig), har givet deres samtykke til udgivelsen.

Det var altså et meget begrænset område, som Varnæs salmebogen var bestemt for, et område nord for den daværende kirkelige sproggrænse eller rettere i grænsebæltet, hvor *Kingos* og de andre danske salmebøger ikke var nået hen.

Man har spurgt, hvor det kunde være, at der kunde melde sig et behov for en dansk salmesamling her, da man jo dog havde danske salmebøger længere nordpå, som man kunde have indført. Det fremlagte materiale synes i nogen grad at give svaret. Hvorledes lægfolket i de egne, der her er tale om, har stillet sig i spørgsmålet om sproget ved gudstjenester, véd vi for lidt om. Hvorvidt ånden fra Gottorp (der siden 1636 havde sit eget kirkestyre) har virket også på dette område, får stå hen. Men de tre gejstlige, som vi har ladet komme til orde, og som alle

⁸⁾ Det samme gjorde man iflg. H. N. A. Jensen, Kirchl. Stat. s. 24 i Kliplev endnu i 1830'erne.

var tyskdannede, forekom *Luthers sprog og tysk salmedigtning* som *det originale* i kirkelig forstand. Både Varnæs præsten og hans broder i Bylderup lægger stor vægt på, at de fra tysk oversatte salmer *ikke mister deres karakter af oversættelser*, og anser det som en hovedopgave at føre dem så nær til „kilderne“ som muligt. Dertil kommer et praktisk hensyn: afsyngelsen af samme salmer samtidig på tysk og på dansk gjorde det nødvendigt, at teksterne i versemål og tonegang muligst bragtes til dækning, selv om dette måtte ske på poesiens bekostning. Det er et rent praktisk formål, Varnæs præsten og hans kreds har haft for øje; en vurdering af danske, d. v. s. på dansk skrevne salmer efter deres digteriske værd hører man intet om.

Pastor Ægidius tilhørte den *pietistiske retning*, og i fortalen til salmebogen står: „Saa er og denne Bogs Henseende aller mest til fromme Christnes Privat- og Huus Andagt.“ Men af det utrykte materiale fremgår det, at det „allermest“ er for stærkt og kan erstattes med „også“, og den blev da også efterhånden indført som kirke-salmebog i en hel del sogne i det område, den var bestemt for. Optrykt blev den ikke mere efter 1765, men ikke desto mindre holdt den sig i *Varnæs og Ullerup* i halvandet hundrede år. Dens værste konkurrent blev vel nok den *Pontoppidanske salmebog*, som udkom i 1740.

*

Det er sikkert kun et sammentræf i tid uden årsagssammenhæng, at Ægidius udsendte en dansk salmebog næsten umiddelbart efter gottorpstyrets sammenbrud. Et spørgsmål er, om regeringen på Gottorp, der må have været ved magten endnu, da tanken om en sådan salmesamling opstod, har haft sin finger med i spillet. Et slesvigsk modstykke til Kingos salmebog⁹⁾ kan den i og for sig nok antages ikke at have haft noget imod. Det véd vi imidlertid ikke noget afgørende om, og det har Ægidius måske heller ikke gjort, i hvert fald næppe ladet sig lede deraf. At *pietismen* i modsætning til den lutherske rettroenhed tog det

⁹⁾ Se V. Ammundsen: »Varnæs-Salmebogens historiske Situation« i festskr. til J. Oscar Andersen, s. 17.

alvorligt med *en af lutherdommens grundtanker, modersmålets ret i gudsforholdet*, turde i sig selv være forklaring nok.

I nyere tid har man bl. a. også gjort den indvending gældende, at salmebogen har sproglig slagside ikke blot i tysk, men også i sønderjydsk retning. Til det sidste er blot at sige, at det var *en sønderjyde, der skrev for sønderjyder*, og at sproglig ensretning dengang endnu ikke var kendt. Salmebogen være god eller mindre god som salmebog, også sproglig set. Det er ikke sagen, og det er ikke det, man nu først tænker paa. Den tanke, der først melder sig, er denne, at havde man i København dengang, da lejlighed for første gang bød sig, taget samme hensyn til sønderjyders sproglige tarv som præsten i Varnæs, vilde meget i vor hjemstavn vel have kunnet komme til at se anderledes ud. At bogen var bestemt ikke mindst for de egne, som man senere hen kaldte de truede, gør udgivelsen af Varnæs salmebogen ikke mindre værd at mindes.